

VASS NÁNDOR*

MITŐL FENNTARTHATÓ A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS? LESZ-E VALAHA A VÍZIÓBÓL VALÓSÁG?

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELMÉLETÉNEK KIALAKULÁSÁRÓL

A fenntartható fejlődés fogalmának többféle meghatározása létezik. Ezek közül a leginkább hivatalosnak tekinthető szerint „A fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”¹ A fenntartható fejlődés kifejezést először LESTER R. BROWN *Building a Sustainable Society* (A fenntartható társadalom építése) c. művében fogalmazta meg 1981-ben. A fejlődés kérdéskörének újszerű tudományos megközelítésének lényege, hogy a fejlődés fogalmát nem szűkíti le a gazdasági szférára. Rendszerszemléletű megközelítéssel egységes egészként kezeli a *gazdaság*, a *társadalom* és a *környezet* állapotát befolyásoló tényezőket. A fejlődési törvényszerűségek kutatói és elemzői fokozatosan felismerték, hogy a fenti három terület - melyeket a szakirodalomban gyakran, mint a *fenntartható fejlődés három pillérét* említik – egymástól elkülönült kezelése semmiképpen sem jelenthet kellő megoldást.

Tekintsünk most el a fenntartható fejlődés elmélete történeti fejlődésének bemutatásától, hiszen annak számos publikációja létezik. Sokkal inkább izgalmas kérdés az, hogy miként értékelhetőek napjainkban – az elért eredmények

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Világgazdaságtan Tanszék. A szerző mérnök-közgazdász, a Környezetvédelmi Minisztérium helyettes államtitkáráként képviselte Magyarországot számos nemzetközi szervezet rendezvényein, vezette az EU-csatlakozás keretében a környezetvédelmi fejezet tárgyalódelegációjának munkáját.

alapján – ez a rendkívül humánus, már-már rokonszenvesnek is mondható szemléletmód (elmélet) megvalósulásának esélyei. Egy tudományos fórumon talán megengedhető – és nem tűnik megalapozatlan pesszimizmusnak, dekadenciának – ha kétségünket fejezzük ki miszerint fenntartható-e a fenntartható fejlődés, lesz-e belőle a Földünk országaira kiterjedő domináns szemléletmód valaha is. E kétkedést hivatott alátámasztani az ENSZ főtitkárának, a fenntartható fejlődés „akcióprogramjában”, az AGENDA 21 c. dokumentumban kitűzött feladatok és célok teljesülését elemző jelentése is.¹

Az ENSZ főtitkára, KOFI ANNAN 63 oldalas jelentést tett közzé, amelyben az Agenda 21 végrehajtását kívánta értékelni. Az ENSZ hivatalos kiadványa igen kritikus hangnemből fogalmazza meg az utóbbi tíz év során elért eredményeket: „Az Agenda 21 és a fenntartható fejlődés nem más, mint jó terv, de gyenge végrehajtás.” Megállapítható, hogy bolygónk környezete változatlanul rendkívül sérülékeny, s a még mindig jelentős számban létező konzervatív szemléletmód és eszközök igen messzi vannak attól, hogy sikeresnek minősíthessük őket. Csak igen-igen csekély mértékben történt előrelépés a fejlődő országokban tapasztalható szegénység elleni küzdelem terén, s a globalizáció sem javított a Föld lakossága többségének helyzetén. A szociális fejlődés elősegítése, valamint a környezet állapota romlásának megakadályozása általánosságban nem volt sikeresnek mondható az elmúlt tíz esztendő folyamán. A túl csekély támogatások, a politikai akarat hiánya, a koordinálatlan és esetleges probléma megközelítés, továbbá a termelésben és a fogyasztásban meglévő változatlan mértékű hulladékképződés együttesen képtelenek megvalósítani a fenntartható fejlődés gyakorlati megvalósítására tett kísérleteket. Az eltelt időszak már említett sikertelensége ellenére az Agenda 21 – amelyet egyhangúlag fogadott el 1992-ben a Riói Föld-csúcskonferencia – egy napjainkban is aktuális, hosszú távon érvényes víziónak tekinthető. A világban ugyanakkor új kihívások váltak tetten érhetővé az eltelt évtizedben: a globalizáció, az információs és kommunikációs forradalom, valamint az AIDS rohamos terjedése.

2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS A TÉNYSZÁMOK TÜKRÉBEN.

MI (NEM) TÖRTÉNT RIO UTÁN?

Gazdaság

A 90-es években a fejlődő országok GDP növekedésének átlagos üteme 4,3%-ra nőtt (összehasonlításként: a 80-as években ez a mutató 2,7% volt). A fejlett országok GDP-növekedési üteme ugyanakkor a megelőző évtized 3%-os mértékéhez képest visszaesett, 2,3%-ra.

Tehát a jelzett fejlődési ütem nem egyformán volt érzékelhető az egyes országokban. Tény, hogy az afrikai kontinensen a gazdasági növekedés jelentős volt, ugyanakkor a lakosság számának növekedése lerontotta a kapcsolódó mutatókat, s az életszínvonal tekintetében tovább nőtt Afrika más régiókhöz viszonyított lemaradása. Ugyancsak átlagban romlottak az átalakuló gazdaságú országok GDP növekedési mutatói. Amíg ezen országok átlagos GDP növekedé-

¹ Fact Sheets, Johannesburg Summit 2002, UN Dept. of Public Information, 2002. május.

si üteme a 80-as években 1,8%-os volt, addig a 90-es években a GDP évi 2,5%-os csökkenése volt regisztrálható.

A nemzetközi kereskedelem virágzott a 90-es években, átlagban 6,3%-os növekedési rátát ért el. Mindamellett, hogy az eltelt időszakban a fejlődő országok e növekedés kedvezményezettjeinek tekinthetők – miután esetükben a növekedés ütemének éves átlaga elérte a 9,6%-ot –, Afrika ez esetben sem a nyertesek közé tartozott, miután esetében a fenti érték 2000-ben 2,1-re esett vissza, az 1990. évi 2,7%-hoz képest.

A globalizáció szerepe is enyhén szólva kétséges és kétértelmű. Ugyanis míg sok ország profitált a jelentős mértékű magántőke beáramlásából, addig ugyanezen pénzeknek a kivonása esetenként nemzetgazdaságokat juttatott csődbe (l. Mexikó esetét 1995-ben, majd Kelet-Ázsia egyes országait 1997-ben).

A nemzetek közötti kohéziót elősegítendő Hivatalos Támogatási Alap (ODA) összege is fokozatosan csökkent a 90-es években, az 1992. évi 58,3 Mrd USD-ről 53,1 Mrd USD-ra 2000-ben. Az ODA GDP-hez viszonyított aránya az 1992. évi 0,35%-ról 0,22%-ra esett vissza 2000-ben. Csupán öt állam – Dánia, Luxemburg, Hollandia, Norvégia és Svédország – teljesítette a vállalt (a GDP 0,7%-át kitevő) ODA-befizetési kötelezettséget. A fentiekkel is magyarázható, hogy a fejlődő országok többsége mintegy 25%-kal kevesebb támogatásban részesült az ODA-ból, sőt néhány afrikai ország esetében ez a csökkenési arány elérte az 50%-ot.

A lakosság szám alakulása és a szegénység

A Föld lakosainak száma 2000-ben elérte a 6 Mrd főt, ami az 1952-ben jegyzett 2,5 Mrd emberhez képest igen jelentős növekedés. (1980-ban a népesség száma 4,4 Mrd volt a Földön. A szakértői előrejelzések szerint 2025-ben 8 Mrd lakosa lesz a Földnek, 2050-ig 9,3 Mrd, míg várhatóan a lakosság szám 10,5 és 11 Mrd között fog telítődni). Biztató, hogy a lakosság szám növekedés üteme – amely 1965-ben tetőzött 2% értékhatáron – jelenleg mérséklődő tendenciát mutat.

A Föld lakosságának csupán 15%-a részesedik a fogyasztás 56%-ából, ezen belül is a Föld lakosságának 40%-át kitevő fejlődő országok csupán az összes fogyasztás 11%-ából részesülnek. Amíg a fejlett országok esetében a fogyasztás folyamatos növekedése tapasztalható, addig egy átlag afrikai háztartás fogyasztása a 25 évvel ezelőttinek csupán 80%-a.

A fejlődő országok átlagos szegénységi rátája – az 1 USD megélhetési minimumot alapul véve – az 1990. évi 29%-ról 1998-ban 23%-ra csökkent. Eszerint a szegény körülmények között élő emberek száma ha szolid mértékben is, de csökkent: 1,3 milliárdról 1,2 milliárdra. A szegénység elleni küzdelemben komoly előrelépés történt Kelet- és Dél-Ázsiában a jelentős gazdasági fejlődésnek köszönhetően, s ha csekély mértékben is, de szintén fejlődés tapasztalható Dél-Ázsia és Latin-Amerika egyes országaiban. Változatlanul nem történt viszont előrelépés Afrika sivatagi területein, ahol a lakosság többsége továbbra is szegénységben él.

Az előrebecslések szerint 2025-ig a fejlődő országok lakosságának 54%-a fog városokban letelepedni. A városi lakosság számának növekedése várhatóan a szegénység növekedésének egyik kiváltó oka lehet. Különösen igaz ez a megál-

lapítás akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy Afrikában a városi lakosság 40%-a szegénységben él.

A Földön 1,1 Mrd ember szenved ivóvízhiányban és 2,4 Mrd ember esetében nem megoldott a szennyvízkezelés. A 90-es évek folyamán történt némi előrelépés, mivel a fejlődő országokban mintegy 438 M ember részesült újlag ivóvízellátásban. Ugyanakkor e területeken tapasztalt gyors növekedéssel párhuzamosan az ivóvízhiányban szenvedő, nyomornegyedekben élők száma 62 M fővel emelkedett.

Jelenleg a Földön a gyermekek 8%-a nem éli meg az öt éves életkort, sőt vannak olyan szegény országok is, amelyek esetében az újszülöttek 20%-a még az egy éves életkort sem éli meg. A fejlődő országokban 113 milliót meghaladó számú iskoláskorú gyermek nem jár iskolába, 60%-uk leány.

Bolygónkon 815 M ember alultáplált. Közülük 777 M él fejlődő országokban, 27 M az átalakuló gazdaságú országokban és 11 M a fejlett országokban. Amíg Dél-Ázsiában – ahol az éhezés domináns – az éhezők aránya csökkent, addig Afrikában a lakosság több mint egyharmada továbbra is alultáplált, s számuk egyre növekvő tendenciát mutat.

Az egészségügy helyzete javult a 90-es években. Az életkor kitolódott és a halálozási ráta csökkent. Azzal együtt, hogy sok esetben a járványos megbetegedések száma és aránya csökkent, megállapítható, hogy azok okai sok esetben az ivóvíz fertőzöttségére, a nem kielégítő színvonalú szennyvíztisztításra, a légszennyezésre, a malária és a HIV/AIDS terjedésére vezethetőek vissza.

A HIV/AIDS betegség sokhelyütt a 80-as években tapasztalt szint alá szorította le a várható átlagos élettartamot. Kilenc országban a várható életkor 6,3 évvel csökkent. A Földön 36 M ember HIV-fertőzött, s 95%-uk él a fejlődő országokban (25 M fő a szaharai területeken). Több mint 12 M afrikai lakos halt meg AIDS következtében és több mint 13,2 millió gyermek maradt árván.

Az ökoszisztémák kezelése

Az egyre növekvő élelmezési igényeket kielégítő növekvő mezőgazdasági tevékenység jelentős mértékben károsítja az erdőállományt, a mezőket és a vizes élőhelyeket. Világszerte mintegy 2 Mrd hektárnyi földterületen tapasztalható a *termőtalaj pusztulása*. Pedig „a termőtalaj nem állandó adottság, hanem a Föld ökoszisztémájának többi eleméhez hasonlóan folytonosan keletkezik és pusztul. Keletkezése meglehetősen lassú folyamat: 500–1000 évig is eltart, amíg 1 cm talajréteg kialakul.”¹

A mezőgazdasági tevékenység fokozódása következtében sok országban kifogyóban vannak az *ivóvízkészletek*. (A mezőgazdaság használja fel az ivóvízkészletek 70%-át világszerte.) Mindamellet a mezőgazdaságban felhasznált jelentős mennyiségű vízkészletnek csupán 30%-át használják fel érdemben, a fennmaradó részből hulladék keletkezik. Az ivóvíz készletek kifogyása már napjainkban is akut probléma Észak-Afrikában és Nyugat-Ázsiában, s ha minden marad a régiben, akkor 2025-ben már a Föld lakosságának kétharmada fog olyan országban élni, ahol a vízhiány gondot jelenthet. Az elkövetkező húsz év folyamán a fejlődő országok növekvő élelmezési szükségleteinek kielégítéséhez mintegy 17%-kal több ivó-

¹ Endreffy Zoltán: „...hogyan művelje és őrizze”, Liget Műhely Alapítvány, 1999.

vízre lesz igény, míg a világ összes ivóvíz felhasználása várhatóan 40%-kal fog nőni.

Körülbelül 800 faj *pusztult ki* az élettér beszűkülése következtében a Földön, s további 11 000 azon fajok száma, amelyek a kihalás szélén állnak. További mintegy 5000 a potenciálisan veszélyeztetett fajok száma, amelyek kihalásának megakadályozása intézkedések megtételét igényli.

A *halászati helyek* 25%-a már lehalászottnak tekinthető, míg a halászati helyek 50%-a esetében a halászati tevékenység elérte a kritikus szintet. Az Atlanti-óceánon, illetve a Csendes-óceán egyes területein már évekkal ezelőtt a megengedhetőségi határt elérte a halászati tevékenység. Ezzel együtt a Föld védetté nyilvánított óceáni területeinek aránya nem éri el az 1%-ot sem.

Az eltelt időszakban is folytatódott az *őserdei területek* mezőgazdasági, illetve egyéb más célú hasznosítása. Az erdőirtás mértéke az eltelt tíz év során éves átlagban elérte a 14,6 millió hektárt, ami elsősorban a fejlődő országokat érintette. A fenti nemkívánatos beavatkozások következtében az őserdők állománya kb. 4%-kal csökkent az eltelt tíz év során.

Az ózonréteget károsító *kibocsátások* az utóbbi tíz év folyamán jelentősen csökkentek. A CFC-kibocsátás mértéke az 1986. évi 1,1 millió tonnáról 1998-ban 156 000 tonnára esett vissza.

A *fosszilis üzem- és fűtőanyagok* felhasználása 1992 és 1999 között 10%-kal növekedett. Az egy főre eső felhasználás a fejlett országokban magasabb. Ezeknél a lakosság 1999-ben átlag 6,4 tonna szénhidrogén alapú üzem- és fűtőanyagot használt fel, ami tízszerese a fejlődő országokban felhasználnál. A széndioxid kibocsátás mértéke 1965 és 1998 között megduplázódott,

Az *energiafelhasználás* növekedése leginkább a közlekedési szektorban tapasztalható, ahol a felhasznált energiahordozók 90%-a petróleumszármazék. E szektor jövőbeli energia felhasználásának becsült növekedési üteme a fejlett országokban évi 1,5%, míg a fejlődő országokban évi 3,6%. Változatlan gyakorlat esetén e szektorban a szén-dioxid kibocsátás növekedési aránya 1997 és 2020 között elérheti akár a 75%-ot is.

A Föld mintegy 2 Mrd lakosa számára még mai is a hagyományos biomassza (tűzifa, trágya és mezőgazdasági eredetű hulladék) az elérhető egyetlen energiaforrás.

3. A JOHANNESBURGI FÖLD-CSÚCSKONFERENCIA ÁLTAL KIJELELT FŐBB TEENDŐK

Az előzőekben felvázolt tények ismeretében nyilvánvalóvá vált a szakemberek számára, hogy meg kell értetni és el kell fogadtatni a politikusokkal, miszerint érdemi cselekvésre van szükség. Ennek érdekében az alábbiak szerint célszerű cselekedni a jövőben:

- *A globalizációt a fenntartható fejlődés szolgálatába kell állítani.* Tény, hogy a globalizációból a fejlett országok profitáltak, nem pedig a fejlődő országok. Meg kell szüntetni a kereskedelemben meglévő torzító támogatási rendszereket és támogatni kell a fejlődő országok termékeinek piacra jutását. Kiváltképpen a textilipari és a mezőgazdasági termékek esetében.
- *Csökkenteni kell a szegénységet és javítani az életkörülményeket vidéken és a városokban.* Erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy a szegények

számára biztosítsák a földhöz juttatást, a fenntartható életkörülményeket, hitelhez jutási lehetőséget, oktatást és képzést, az alkalmazott mezőgazdasági technológiák korszerűsítését, továbbá törekedni kell a hulladékképződés minimalizálására.

- *Változtatni szükséges a termelési és a fogyasztói módokon.* Meg kell négyesíteni az energia hatékonyságot az elkövetkezendő 2–3 évtizedben, növelni szükséges a vállalkozások felelősségét és szorgalmazni kell a környezetbarát technológiák alkalmazását.
- *Az egészség megőrzése védelmében* széles körben biztosítani kell az egészséges ivóvízhez való hozzájutás lehetőségét, csökkenteni kell az üzemanyagok ólomtartalmát és javítani kell a lakott területek közelében a levegő minőségét.
- Elő kell segíteni *az energiához való hozzáférést*, javítani szükséges az energiaellátás hatékonyságát, mégpedig a megújuló energiaforrások, továbbá az energia-hatékony technológiák kifejlesztése és használatba vétele által.
- *Az ökoszisztémákat és a biológiai sokféleség megőrzését* a fenntarthatóság jegyében kell működtetni. Különös figyelmet fordítva a kialakult helytelen halászati és erdőgazdálkodási gyakorlat megváltoztatására, s küzdeni kell a tengerek és óceánok partközeli területeinek szennyezése ellen.
- *Javítani kell az ivóvíz-ellátás rendszerén* és egyenletesebbé kell tenni a vízkészletek felosztását.
- *Növelni kell a pénzügyi támogatások mértékét* az ODA befizetések mértékének emelése, a magántőke fokozott bevonása és a környezetbarát technológia transzfer könnyebb hozzáférhetősége révén.
- *Támogatni kell a fenntartható fejlődés ügyét* Afrikában új és kiterjedt programok beindításával, amelyek intézményi kereteket adhatnak az éhezés leküzdéséhez, valamint az egészség és a környezet védelméhez.
- *Fokozni kell a nemzetközi kormányzás (international governance) szerepét* annak érdekében, hogy a fenntartható fejlődés elveinek gyakorlati megvalósítását nehezítő, rész megoldásokon alapuló megközelítési mód helyett az integrált, globális megközelítési mód váljék meghatározóvá.

4. NÉHÁNY SAJÁTOS ÉSZREVÉTEL

A fentiekén túl még néhány elgondolkodtató körülményt érdemes megemlíteni a fenntartható fejlődés fenntarthatósága kapcsán:

- A dél-afrikai kormány kártérítési követelést fogalmazott meg az ENSZ felé, miszerint a „Johannesburgi Csúcs” kapcsán megnövekedett légi forgalom mintegy 290 000 tonna felhasznált üzemanyag mértékben jelentett levegőminőség romlást Johannesburgban és környékén.
- A Johannesburgi Föld-csúcson csupán húsz ENSZ tagállam képviseltette magát legfelsőbb állami vezetői szinten.
- Vajon mikortól veszi komolyan a katonai lobby a Rióban 1992-ben egyhangúlag elfogadott AGENDA 21 ajánlásai közül – hogy csak egyet említsünk – a 24.számú irányelvet: „*A hadviselés eredendően pusztító hatással van a környezetre. Ezért az Államok a fegyveres összetűzések idején tiszteletben fogják tartani a környezet védelméről rendelkező nemzetközi jogot és szükség szerint együtt fognak működni e jog továbbfejlesztésében.*” Gondoljuk végig mennyi

harcászai esemény történt 1992 óta a Földön, s akad-e akár csak egyetlen egy is, ahol a környezet kímélése lett volna valamely beavatkozás fő célja?

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Befejezésként térjünk vissza a bevezetőben megfogalmazottakhoz.

- A bevezetőben feltett kérdésre sajnos – reálisan – nem adható egyértelműen pozitív válasz. Az emberiség egész története arról szól, hogy miként lehetne képes az ember valaha is arra, hogy a környezetével harmóniában éljen. Sajnos mindaddig, amíg a legtisztább elméletek nem válnak a mindennapok szemléletévé a Föld minden egyes országában, addig csak egy dolog nevezhető fenntarthatónak, mégpedig a helyes megoldás keresésének folyamata.
- A fenntartható fejlődés elméletének megvalósulása mindaddig illúzió marad, amíg nem sikerül feloldani a demokrácia egyik legfőbb vívmánya, a 4 éves ciklusosság és a fenntartható fejlődés alapvető feltételét jelentő hosszú távú érdekek közötti antagonisztikus ellentétet.
- A fenntartható fejlődés gondolatának további fájó pontja az a körülmény, hogy az ember alapvetően egoista lény, s mint ilyen soha nem lesz hajlandó jószántából kialakult fogyasztói szokásairól lemondani.
- A nemzetközi megállapodásoknak jogilag kötelező érvényűeknek és keményen szankcionálhatóknak kell lenniük. Ennek hiányában mindenki kénye-kedve szerint cselekedhet, míg környezetünk állapota folyamatosan romlani fog.

6. UTÓIRAT

„A nemzetközi politika irányítói által a Millenniumi Csúcstalálkozón kitűzött célok, de még inkább az a közösen átértzett csapás, melyet a 2001. szeptember 11-i szörnyű katasztrófa okozott, az azt követő tizenkét hónapban rádöbentették az emberiséget, hogy szembe kell néznie végre az fennálló felvetett súlyos és égető kérdésekkel.

A konferenciatermekben és a három nagyszabású összejövetel szenvedélyes folyosói vitáin gondos munkával számba vették a szükséges eszközöket, kidolgozták a stratégiákat, és létrehozták azokat a kapcsolatokat, amelyek elengedhetetlenek az előttünk álló problémák megoldásához.

Ilyen megállapításokat szeretnék olvasni 15 év múlva.

Szánjuk hát el magunkat, és váltsuk mindezt valóra!”

E gondolatok jegyében készült KOFI ANNAN a Johannesburgi Föld-csúcsra. Akkor még nem tudhatta, hogy gondolatait alig húsz ország első számú vezetője előtt fejtheti ki csupán Johannesburgban. A többiek (179 ország első számú vezetője) egyéb „halaszthatatlan elfoglaltságra” hivatkozva kimentették magukat.

Semmi gond – mondhatnánk –, hiszen a halaszthatatlan elfoglaltság mögött mindig valamely sürgős elintézendő dolog rejlik. Az érintettek valószínűleg úgy gondolták, hogy miután „fenntartható fejlődésről van szó” arról talán ráérnek később is vitatkozni. Minden lehetséges. Ám félő, hogy mire ők rá fognak érni egyszer, akkor már régen késő lesz.